

Голові Разової спеціалізованої вченої ради ДФ 17.051.060
Запорізького національного університету,
доктору юридичних наук, професору
Єрмоленку Дмитру Олександровичу

РЕЦЕНЗІЯ

доктора юридичних наук, доцента
Самойленка Георгія Валерійовича

на дисертаційну роботу **Міняйло Діани Геннадіївни**
на тему «**Забезпечення та захист прав осіб з інвалідністю за договором**
перевезення пасажирів»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 08 Право, за спеціальністю 081 Право

Актуальність обраної теми. Антропоцентричність підходів в регулюванні цивільних відносин стала основою формування сучасного українського приватного права. Тому сприяло закріплення в ст. 3 Конституції України пріоритетності життя і здоров'я, прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності. В ЦК України 2003 р. цей основоположний принцип набув своєї конкретизації. Україна визнає міжнародні акти, ратифіковані Верховною Радою України частиною національного законодавства, надаючи їм пріоритет у правозастосуванні. Права і свободи людини, ідеї рівності та недискримінації, закріплені в них надають нормативних гарантій правам учасників цивільних відносин. Водночас, особливості транспортної сфери зумовлюють застосування для регулювання відносин з перевезень пасажирів актів саме транспортного законодавства як спеціальної норми, що визначено багатьма факторами: як забезпечення стабільності функціонування транспортної системи, так і безпеки перевезень, почасти, - традиціями транспортної системи, сформованими в попередні періоди. Ці фактори стали визначальними в визначенні правового становища пасажирів як сторони договору перевезення. Притому, було упущено необхідність кореляції прав та обов'язків пасажирів в конкретному правовідношенні через призму відповідності їх правового становища людини, закріпленого міжнародними актами, зокрема, Загальною Декларацією прав

людини 1948 р. та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та Конституції України 1996 р. та допустимих їх обмежень.

Визначення причин порушення прав пасажирів за договорами перевезення пасажирів серед них виявило відсутність гарантій їх забезпечення. Ще гірша ситуація виявилася стосовно категорії пасажирів з інвалідністю. Йдеться не стільки про наявність чи відсутність санкцій правових норм, які б дозволили притягнути перевізника до відповідальності, скільки створення ефективного механізму забезпечення прав пасажирів, та пасажирів з інвалідністю, зокрема. Прагнення законодавця рухатися «в ногу» з сучасними міжнародними тенденціями забезпечення прав осіб з інвалідністю на основі Конвенції про права осіб з інвалідністю 2006 р., адаптація законодавства України до права ЄС мали наслідком внесення змін та доповнень до актів чинного національного законодавства України, яке, нажаль, не набуло системного характеру, що не сформувало цілісного механізму забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю. Формування такого механізму повинне мати єдину ідею та єдиний системний, методологічний підхід. В умовах війни, коли кількість осіб з інвалідністю збільшується щоденно, вирішення завдання забезпечення прав осіб з інвалідністю, в тому числі як пасажирів, які здійснюють своє право на свободу пересування за допомогою транспорту, набуває характеру усвідомленої необхідності. Тож наразі актуальним є формування концепції забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю за договором перевезення, а вже на її основі, - визначення шляхів та способів вирішення конкретних завдань наукового та практичного рівнів. В умовах відсутності такої концепції існує потреба в її формуванні, а на її основі, - визначення прав пасажирів з інвалідністю за договором перевезення та особливостей їх здійснення, їх нормативне закріплення, формування та впровадження ефективного механізму забезпечення охорони, здійснення та захисту прав цих осіб. На сьогоднішній день можна констатувати наявність невирішених питань забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю та відсутність комплексного наукового дослідження, орієнтованого на вирішення проблем наукового та практичного

рівнів. Вирішенню цих завдань і присвячене дослідження Д.Г. Міняйло, що свідчить про його актуальність.

Дисертаційну роботу виконано в межах комплексних наукових проєктів кафедри цивільного права Запорізького національного університету «Основні напрямки удосконалення законодавства України в умовах євроінтеграційних процесів» (номер державної реєстрації 0115U00710).

Тематика дисертації відповідає Перспективним напрямам дисертаційних досліджень на здобуття ступенів кандидата та доктора наук з юридичних спеціальностей, затвердженим рішенням Президії Національної академії правових наук України від 18 жовтня 2013 року № 86/11.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Вирішення завдання наукового дослідження повинне базуватися на методологічному підході, застосуванні арсеналу прийомів та методів наукового дослідження, які б забезпечували досягнення мети такого дослідження. Позитивним в рецензованій роботі є наявність такого підходу, який відображає загальну ідею, якою є ідея рівності прав та рівності можливостей учасників цивільних відносин, ідеальну модель, якої дослідниця прагне досягнути в результаті проведеного дослідження, наявність запропонованої нею ідеальної моделі правового становища пасажирів з інвалідністю за договором перевезення та механізму її реалізації. Такою ідеальною моделлю авторкою визначено стан урегульованості суспільних відносин, за яким пасажир з інвалідністю мав би рівну з іншими учасниками цивільних відносин можливість самостійного здійснення права на свободу пересування за договором у відповідності до своїх особливих потреб (індивідуальних особливостей), в т.ч. за необхідності шляхом отримання необхідної та своєчасної допомоги, а у випадку порушення прав таких пасажирів, - ефективного механізму цивільно-правового захисту їх прав.

Для того авторкою проведене змістовне системне дослідження у відповідності до визначеного об'єкту та предмету дослідження, які співставлені як загальне та особливе, що відповідає встановленим вимогам. Науково-

методологічні засоби в дослідженні використані у відповідності до поставлених мети і завдань. Наявність значного емпіричного матеріалу, зокрема, спеціальної наукової літератури, публікацій науковців у фахових виданнях, національного та міжнародного позитивного законодавства, матеріалів правозастосовної практики, проведений їх ретельний критичний аналіз, узагальнення та умовиводи, зроблені в роботі, дозволили досягнути високого ступеня обґрунтованості та достовірності результатів дослідження, які не викликають сумнівів.

Позитивним в роботі є те, що автор не лише критично аналізує зміст правових норм та позиції науковців, але й дає їм належну обґрунтовану оцінку, визначає достатність та об'єктивність наданих ними аргументів, дискутує та робить висновки, виявляє власну авторську аргументовану позицію щодо спірних питань.

Авторкою обґрунтовані вибір напрямку дослідження, визначення об'єкту та предмету, поставлені мета та завдання, застосування методологічного (гносеологічного) інструментарію, визначено проблемні питання та запропоновано пропозиції з їх вирішення, для чого зроблено низку висновків, пропозицій та рекомендацій наукового рівня та відповідні висновки, рекомендації та пропозиції з удосконалення правозастосування, а також пропозиції з удосконалення чинного законодавства, які є наслідком дослідження та отриманих в його результаті висновків і відповідають загальному методологічному підходу.

Авторкою використані загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема: діалектичний метод для пізнання явищ правової дійсності в їх взаємозалежності та взаємодії, зокрема, зміст та елементи правового статусу пасажирів з інвалідністю, механізм забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю (Розділи 1-3); системний, - для правової характеристики транспортної послуги як економіко-правової категорії та об'єкта правового регулювання (п.1.1), визначення поняття та встановлення структури правового статусу пасажирів з інвалідністю (п. 2.1), стану адаптації законодавства України

до законодавства ЄС в сфері забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю (п. 2.3), інституційної характеристики забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю (Розділ 3); структурно-функціональний, - для визначення місця принципів рівності та заборони дискримінації в механізмі забезпечення прав пасажирів з інвалідністю (п. 2.1), особливостей механізму забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю, встановлення його елементів та визначення ролі державних органів та суб'єктів громадянського суспільства в його становленні та функціонуванні (п. 3.1); правового аналізу, - для характеристики транспортної послуги як економіко-правової категорії (п. 1.1), дослідження адаптації законодавства України до законодавства ЄС у сфері забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю (п. 2.2), встановлення особливостей альтернативного та юрисдикційного захисту прав пасажирів з інвалідністю та обмеженою рухливістю (п.п. 3.2, 3.3); порівняльно-правового, - для виявлення прогалин національного механізму забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю у порівнянні з відповідним механізмом ЄС та окремих іноземних країн (п. 2.1, 2.3, 3.2); правового прогнозування, - для визначення напрямків гармонізації законодавства України до законодавства ЄС в сфері забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю (Розділ 2, п. 3.1, 3.2); моделювання, - для наукової аргументації пропозицій та рекомендацій, спрямованих на удосконалення чинного законодавства в сфері забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю.

Мета роботи полягає у розробці нових теоретичних положень, спрямованих на удосконалення механізму забезпечення та захисту прав пасажирів за договором перевезення, формування наукових висновків, спрямованих на розвиток доктрини цивільного права та пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства у цій сфері.

Мета дисертаційного дослідження конкретизувалась у таких **завданнях**:

охарактеризувати транспортну послугу як економіко-правову категорію та об'єкт правового регулювання;

розкрити зміст принципів рівності та заборони дискримінації в механізмі забезпечення прав пасажирів з інвалідністю та визначити їх філософсько-правовий аспект;

визначити поняття та структуру правового статусу особи з інвалідністю як споживача транспортної послуги за договором перевезення пасажирів;

з'ясувати становлення законодавства України у сфері забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю за договором перевезення;

визначити особливості адаптації законодавства України до європейських стандартів у сфері забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю за договором перевезення;

розкрити роль органів державної влади та суб'єктів громадянського суспільства в механізмі забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю;

охарактеризувати альтернативний захист прав пасажирів з інвалідністю за договором перевезення;

розкрити особливості юрисдикційного захисту прав пасажирів з інвалідністю за договором перевезення;

внести пропозиції з вдосконалення актів чинного законодавства України у сфері забезпечення прав пасажирів з інвалідністю.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають щодо забезпечення та захисту прав осіб з інвалідністю за договором перевезення пасажирів. **Предметом дослідження** є забезпечення та захист прав осіб з інвалідністю за договором перевезення пасажирів.

Об'єкт і предмет дослідження відповідають меті та завданням, що поставлені у роботі.

Структура дисертації відповідає об'єкту та предмету дослідження та забезпечує досягнення мети і виконання поставлених в роботі завдань. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, які об'єднують 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, а також додатків. Обрана структура побудови дисертаційного дослідження є логічною і закономірно відображає вирішення авторкою поставлених завдань, що дозволило послідовно розглянути

всі проблеми, визначені нею, свідчить про її наукову зрілість та ступінь підготовки.

У вступі обґрунтовано вибір теми дослідження та доведено її актуальність; зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, надано відомості щодо публікацій, у яких відображено основні положення дисертаційного дослідження.

У першому розділі дисертаційного дослідження встановлено детермінізм та визначено стан дослідження проблем здійснення права на перевезення осіб з інклюзивними потребами, зокрема, в т.ч. надано характеристику транспортної послуги як економіко-правової категорії та об'єкту правового регулювання, розкрито філософсько-правовий аспект принципів рівності та заборони дискримінації в механізмі забезпечення прав пасажирів з інвалідністю.

У другому розділі визначено особливості правового регулювання відносин у сфері забезпечення та захисту прав особи з інвалідністю як пасажирів за договором перевезення, зокрема: визначено особливості правового статусу особи з інвалідністю як споживача транспортної послуги за договором перевезення пасажирів, встановлено його поняття та структуру; встановлено особливості становлення законодавства України у сфері забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю за договором перевезення; проаналізовано ступінь адаптації законодавства України до європейських стандартів у сфері забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю за договором перевезення.

У третьому розділі дисертаційного дослідження надано інституційну характеристику забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю за договором перевезення, зокрема, визначено: роль органів державної влади та суб'єктів громадянського суспільства в механізмі забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю, проведено аналіз альтернативного захисту прав пасажирів з інвалідністю за договором перевезення, визначено особливості

юрисдикційного захисту прав пасажирів з інвалідністю за договором перевезення.

Висновки, якими завершується наукове дослідження, є його логічною кульмінацією. Вони містять умовиводи та судження, результати проведеного аналізу, рекомендації та пропозиції з удосконалення чинного законодавства. Вони є новими, достовірними та логічно обґрунтованими, відповідають меті та завданням дослідження та містять положення, які мають вагоме теоретичне та практичне значення.

Значення одержаних результатів дослідження. Проведене дослідження є новим, самостійним, системним, актуальним, назрілим. В роботі на основі аналізу міжнародного права, чинного законодавства України та практики його застосування, праць науковців авторка вирішує низку питань теоретичного та практичного рівнів, визначивши проблемні питання забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю та запропонувавши шляхи їх вирішення.

Ознайомлення з науковим дослідженням дає підстави для висновку, що його положення, рекомендації та пропозиції, які виносяться здобувачкою на захист, мають необхідний рівень наукової новизни. Так, серед найбільш вагомих висновків варто визначити ті, які виносяться на захист вперше:

обґрунтування, що право на доступність та безбар'єрність перевезень пасажирів з інвалідністю є проявом принципів рівності та недискримінації на транспорті;

аргументація, що рівність та недискримінація на транспорті співвідносяться (як загальні принципи здійснення прав пасажиром з інвалідністю) як єдність полярної протилежності: позитив (загальний дозвіл поведінки пасажирів) та негатив (загальна заборона дискримінації в діях перевізника);

що право пасажирів з інвалідністю на доступність перевезень повинне включати: право на доступність транспортної інфраструктури, доступність транспортної послуги, доступність інформації про транспортну послугу та про

можливу допомогу, право на допомогу у випадку потреби та право на ефективний правовий захист та необхідність їх закріплення в ЦК України;

що Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схвалена Розпорядженням КМУ від 14 квітня 2021 р. № 366-р. потребує удосконалення в частині забезпечення: 1) доступності транспортної інфраструктури; 2) доступності інформації про транспортну послугу та про надавану допомогу; 3) доступності допомоги; 4) права на доступність не лише маломобільною групою населення, але й особами з інвалідністю (наприклад, з вадами зору та слуху);

що рівень гармонізації законодавства в сфері забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю та обмеженою рухливістю нерівномірний на різних видах транспорту та не відповідає вимогам ЄС в цій сфері та потребує подальшої адаптації;

що забезпечення доступності пасажирів з інвалідністю та обмеженою рухливістю має складові: 1) медичну чи фізіологічну (створення умов для комфортної та неускладненої життєдіяльності людини, що ґрунтується на відсутності додаткових чи надмірних фізичних навантажень у порівнянні зі здоровою людиною); 2) соціальну (інклюзивність, яка забезпечує включеність особи в суспільне життя. Ґрунтується на можливості особи самостійно здійснювати свої права нарівні з іншими пасажирами та відсутності дискримінаційних факторів); 3) юридичну (здатність права як регулятора суспільних відносин за допомогою правових засобів впливати на поведінку учасників транспортних відносин, забезпечуючи охорону та захист прав пасажирів з інвалідністю). Включає: а) гарантії здійснення прав пасажиром з інвалідністю; б) гарантії захисту його прав;

що правовий статус пасажирів з інвалідністю має рівні та підрівні: загальний (правосуб'єктність) – спеціальний (як учасника цивільних відносин – як споживача – як пасажирів – як пасажирів за видами транспорту) – спеціальний додатковий (як особи з інвалідністю – як пасажирів з інвалідністю – як пасажирів з інвалідністю за видами транспорту) – індивідуальний (правовий статус особи в

конкретному правовідношенні). Вони визначені нормативно та сторонами за договором перевезення пасажирів;

що захист прав пасажирів з інвалідністю в судовому порядку обмежується рівнем правового статусу сторони договору, визначеним актами транспортного законодавства, яке не містить гарантій здійснення прав та їх захисту, що обумовлює розгляд судами однієї категорії справ, - про відмову пасажирів в перевезенні на пільговій (безкоштовній) основі та ін..

Загалом, елементи наукової новизни, як ті що виносяться на захист вперше, удосконалені чи набули подальшого розвитку сформульовані коректно, відповідають предмету та меті дослідження, є достовірними та достатньо обґрунтованими.

Визнаємо, що практичне значення одержаних висновків дійсно полягає в тому, що вони дійсно можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – з метою подальших наукових досліджень проблем забезпечення та захисту прав пасажирів за договором перевезення пасажирів;

правотворчій діяльності – для удосконалення чинного законодавства у сфері забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю на основі сучасних цивілізаційних підходів соціальної моделі інвалідності та в процесі адаптації законодавства України до законодавства ЄС в означеній сфері;

правозастосовній діяльності – в діяльності судових органів при вирішенні спорів з захисту прав пасажирів з інвалідністю за договорами перевезення пасажирів;

навчальному процесі – при викладанні у закладах вищої освіти навчальних дисциплін «Цивільне право», «Транспортне право», «Права і свободи людини і громадянина в Україні», при підготовці відповідних розділів підручників, посібників, програм тощо.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в наукових публікаціях за темою дисертації. Основні положення та висновки дослідження, що сформульовані в дисертації, відображено в 4 наукових

публікаціях у виданнях, включених Міністерством освіти і науки України до переліку наукових фахових з юридичних наук. Їх кількість, обсяг та глибина наукових досліджень та обґрунтованість наукових положень відповідають вимогам Міністерства освіти і науки України. Їх оприлюднення свідчить, що робота, її основні положення та висновки пройшли необхідну апробацію.

Робота є новою повною та всебічною, самостійною науковою працею, яка має завершений характер. Її зміст свідчить, що вона відповідає вимогам, які ставляться Міністерством освіти і науки України до цих робіт.

В тексті роботи відображено основні положення та результати проведеного дослідження, а також запропоновані на його основі висновки, рекомендації та пропозиції, які відповідають критеріям обґрунтованого та достовірного наукового дослідження. Ідеї та наукові положення, висновки та пропозиції інших науковців мають цитування та необхідне посилання на авторів та їхні праці в переліку використаних джерел, відтак, привласнення ідей, висновків та пропозицій інших науковців в роботі відсутнє.

Наведене дає підстави для висновку, що в дисертаційному дослідженні Міняйло Діани Геннадіївни на тему: «Забезпечення та захист прав осіб з інвалідністю за договором перевезення пасажирів» відсутнє порушення академічної доброчесності.

Положення наукового дослідження, що мають дискусійний характер, потребують уточнення чи додаткової аргументації:

1. положення, які отримали подальшого розвитку, зокрема, «аргументація щодо необхідності посилення гарантій прав пасажирів з інвалідністю покладанням на перевізника загального обов'язку забезпечення прав пасажирів та заходами його юридичної відповідальності. Запропоновано внести відповідні зміни та доповнення до ст. 910 ЦК України та ст. 920 ЦК України» є недостатньо конкретизованими і потребують розкриття їх змісту в контексті конкретних пропозицій автора (с. 14);

2. є дискусійною пропозиція авторки викласти ч. 2 ст. 42 Закону України «Про автомобільний транспорт» в редакції: «Договір перевезення

пасажира автобусом на маршруті загального користування укладається між автомобільним перевізником та пасажиром. Цей договір вважається укладеним з моменту придбання пасажиром квитка на право проїзду, а в міському сполученні та для осіб, які користуються правом пільгового проїзду, - з моменту посадки в автобус» (с. 110). З наведеного слідує, що авторка пропонує вважати договір перевезення у міському сполученні реальним, тобто, укладеним з моменту посадки пасажирів до транспортного засобу (автобусу), який здійснює перевезення за певним маршрутом. Тож пропозиція визначення таким договором і для осіб, які користуються правом пільгового проїзду не є достатньо аргументованою (з точки зору поглинання цієї категорії пасажирів всіма пасажирами, які здійснюють поїздку в міському сполученні);

3. висновки до Розділу 2 містять протиріччя, зокрема, п. 11, в якому йдеться, що законодавство України у сфері забезпечення прав пасажирів з інвалідністю та обмеженою рухливістю на повітряному, залізничному та автомобільному транспорті адаптоване до законодавства ЄС, в той час як на водних видах транспорту потребують такої адаптації, та п. 12, в якому визначено критерії, за якими «доступність» різних видів транспорту у позитивному праві України має бути приведена у відповідність до законодавства ЄС, зокрема: доступність транспортної інфраструктури та транспорту, інформації до та під час поїздки, допомоги та інформації про неї. Ці положення потребують додаткового пояснення чи уточнення, адже зі змісту роботи вбачається, що авторка критерії, визначені в п. 12, розглядає як виключення з загального висновку, зробленого в п. 11, що повинно було б прямо визначено в ньому.

Зазначимо, що ці зауваження мають, здебільшого, дискусійний та рекомендаційний характер, не є критичними, не впливають істотно на загальну позитивну оцінку роботи, в якій вирішене важливе наукове завдання.

Висновок. Підсумовуючи вищезазначене, можливо зробити висновок, що дисертаційне дослідження Міняйло Діани Геннадіївни на тему «Забезпечення та захист прав осіб з інвалідністю за договором перевезення пасажирів» є

самостійною, завершеною кваліфікаційною науковою працею, в якій зроблено нові науково обґрунтовані та практично значимі результати (висновки, рекомендації та пропозиції), в яких вирішені важливі наукові теоретичні та практичні завдання. Воно характеризується актуальністю та новизною, достатнім ступенем обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, повнотою та аргументованістю викладення основного змісту як роботи, так і опублікованих праць.

Рецензована робота повністю відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44), а її автор Міняйло Діана Геннадіївна заслуговує присудження їй ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право, за спеціальністю 081 Право.

Офіційний рецензент:

**доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права
Запорізького національного університету**

Г.В. Самойленко